

Sídelní strategie v raném středověku v Čechách

1. Historické pozadí do doby vlády Boleslava I.

805 tažení Franků (Karel Mladší) do Čech, obléhán hrad Canburg (kdesi „in planicie Behaim“), kde měl být zabit kníže Lech, další tažení roku 806 (Pipin) → placen tribut Frankům v podobě stříbra a dobytka.

822 Češi složili hold Ludvíku Pobožnému ve Frankfurtu.

845 křest 14 českých knížat v Řezně na dvoře Ludvíka Němce.

857 francký útok proti Vistrachovu hradu, kde vládl jeho syn Slavitah, místo Slavitaha Frankové dosadili jeho bratra.

872 proti Frankům bojovalo kdesi u Vltavy pět či šest knížat (Svatoslav, Vitislav, Spytihněv, Mojslav, Heřman a Goriwei).

80. léta 9. st. až 895 Čechy pod Velkou Moravou. Někdy před 885 přijal od Metoděje Bořivoj křest, po návratu do Čech na Levém Hradci postaven kostel sv. Klimenta.

Po potlačení Strojnírova povstání stavba kostela Panny Marie na Pražském hradě.

895 podrobení Čech východofranskému králi Arnulfovi, rozhodla o tom „všechna knížata Čechů“, z nichž přední byli Spytihněv a Vitislav.

921 zavražděna sv. Ludmila na Tetíně.

Od 924 kníže Václav; osobní střet s vládcem hradu Kouřim, kterého přinutil k poslušnosti; podřízenost Sasům (Jindřich I. Ptáčník), nechal postavit rotundu sv. Víta.

28. září 935 Václav zavražděn ve Staré Boleslavi

935 – 972 vláda Boleslava I.

2. Venkovské osídlení → dvě významné lokality

Březno u Loun: 6 až konec 9., případně počátek 10. století, archeologický výzkum I. Pleinerová.

Zjištěny 3 fáze osídlení, 41 domů a 76 převážně zásobních jam.

Staré Badry u Opoláněk (okres Nymburk)

7. až počátek 9. století, archeologický výzkum J. Justová.

57 jam - převážně zásobní jámy, 1 snad zahloubený sídlištní objekt.

3. Nejstarší hradiště

Hradiště v Pošembeří (okr. Kolín) – Klučov, Tismice, Přistoupim, Doubravčice

Kal (okr. Jičín), Rubín u Podbořan (okr. Louny)

Na základě archeologických pramenů jsou nejstarší opevněná místa datována až na skloněk 7. století. V 8. století opevňována jen lehce – palisádou, příkopem, opravou starších pravěkých destrukcí opevnění. Často chybí doklady o dataci samotných opevnění.

V poslední době se díky revizním zpracováním **diskutuje o pozdější stavbě opevnění**: M. Lutovský se domnívá, že ke stavbám dřevohlinitých opevnění, někdy vybavených i čelní kamennou zdí, dochází až po polovině 9. století. V předchozím raně středověkém období jsou předpokládány jen lehké fortifikační prvky jako různé palisády a často byly využity starší destrukce pravěkých hradeb (Lutovský 2009).

3.1.Klučov (okres Kolín)

Lokalita zkoumána od konce 40. do počátku 60. let 20. století J. Kudrnáčem. Hradiště vzniklo v 8. a zaniklo násilně kolem poloviny 9. století. Dřevohlinité opevnění, zemnice s kamennou pecí v rohu a zásobní jámy.

3.2.Tismice (okres Kolín)

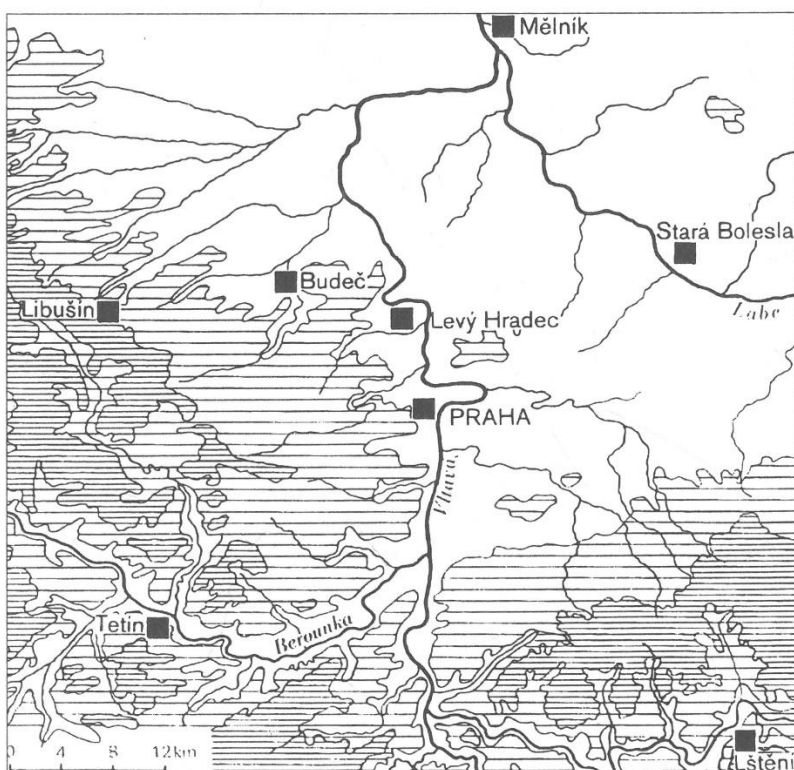
Nově zkoumáno N. Profantovou. Areál opevněn či alespoň ohrazen nejspíše v poslední třetině 8. století, maximálně na počátku 9. století (20-22 ha, z toho 3,2 ha akropole). Nejstarší osídlení bylo neopevněné, fortifikace vznikla se zpožděním. Archeologickým výzkumem prokázána přítomnost kovoliteců a kovotepců, zlatníků i kováře (matrice pro tepání ozdob koňského postroje, natavená kování, ingoty a polotovary, slitky a úkapy, tavící tyglík – doklad tavby zlata, prubířský kámen (Profantová a kol. 2020). Dosud nejširší spektrum předmětů hmotné kultury 8. a 9. století, z nichž některé nejspíš zůstanou unikáty. Z hradišť v Pošembeří byly Tismice zřejmě nejvýznamnější.

3.3.Kal (okr. Jičín)

Malá opevněná poloha (7,1 ha). Kontrola dálkových cest směrem na Kladsko. Nálezy avarských litých bronzů (8. st.) a kolekce 106 železných šipek → násilný zánik opevněného centra na konci 8. či na začátku 9. století.

4. Přemyslovská doména

Teorie J. Slámy (1988, 72–75) – okolo Prahy síť pohraničních pevností: **Stará Boleslav**, **Lštění**, **Tetín**, **Libušín**, **Mělník**. Na těchto hradech byly zřízeny kostely jako centra christianizace. Všechny se nacházely ve vzdálenosti 26 až 34 km od Prahy. Většinou (kromě Libušína) byly situovány těsně u řek na březích vzdálenějších Praze. V blízkosti významných cest. Jednalo se o ostrožný typ lokalit (s výjimkou Staré Boleslavi). Doména měla být vybudovaná za Spytihněvovi vlády (894/5–915). Před nástupem Boleslava I. je přítomnost Přemyslovců doložena písemnými prameny na Pražském hradě, Levém Hradci, Budči, Tetíně a na Staré Boleslavi.

Kritika – L. Varadzin: Předatování Libušína do doby vlády Boleslava I. nebo později, Lštění doloženo stručnou zmínkou v Kosmově kronice až k roku 1055. Kostely doloženy před zahájením Boleslavovi vlády jen na Tetíně a ve Staré Boleslavi. O existenci přemyslovského knížectví není sporu, jde však o to, jakým způsobem jej lze prostorově identifikovat. Dosavadní teorie je konstrukcí založenou na kombinaci výše uvedených indicií. Ve chvíli, kdy některé z nich zpochybníme, začne se rozpadat (Varadzin 2010, 550). O raně středověkých hradech toho stále víme velmi málo.

4.1. Vybrané lokality uvnitř a na okraji přemyslovské domény

4.1.1. Praha – Pražský hrad

Vltava protéká severně a jižně od Prahy úzkým hlubokým skalnatým údolím. Na území Prahy se údolí rozšiřuje → snadný přechod přes Vltavu.

Hradčanská ostrožna je rozdělena na západní a východní část Hradčanského hřbetu. Východní část mohla být místem předkřesťanského kultu (III. nádvoří) – fenomén svaté hory (?), pahorek „Žiži“. Západní část (dnešní Hradčanské náměstí) byla pravděpodobně sídelní.

Východní část byla původně asi neosídlená, v 1. polovině 10. století stavba baziliky sv. Jiří, později rotunda sv. Víta.

Ze severu a západu Hrad obkroužen pohřebišti.

Pohřebiště v Lumbeho zahradě – prozkoumáno v úplnosti – celkem 148 hrobů, převážně dětské a ženské pohřby. Část šperků má přímé analogie na Moravě – Rajhrad, Mikulčice. Pravděpodobně to bylo pohřebiště členů a rodinných příslušníků družiny nejstarších Přemyslovců. Pohřebiště je datováno od konce 9. až po počátek 11. století.

Nejstarší opevnění Hradu – před polovinou 9. století příkop. Na počátku 10. století postavena dřevohlinitá hradba s čelní kamennou zdí.

Kostel p. Marie – po Levém Hradci druhý nejstarší kostel v Čechách (zmínka v Kristiánově legendě). Kostel ztotožněný s p. Marií objevil I. Borkovský v roce 1950. Nachází se v průjezdu mezi II. a IV. nádvořím na Pražském hradě. Nejstarší fáze kostela se téměř nezachovala (mohl být dřevěný). V 11. – 12. století postaven mladší kostel, ve 13. století zanikl. Uvnitř kostela se nachází zděná tumba (3,8 x 2,1 m) s kamennou hrobkou, kde leželi muž a žena se šperky poč. 10. st. Podle J. Maříkové–Kubkové mohl být objevený kostel hrobovou kaplí. Starší kostel mohl být postaven po křtu 14 českých knížat v roce 845 (Maříková-Kubková 2018).

Archeologické výzkumy: I. Borkovský, Z. Smetánka, J. Frolík, J. Maříková–Kubková.

Pražské podhradí (suburbium) – prostor Malostranského náměstí s nejbližším okolím. Osídleno a opevněno nejpozději od 9. století. V 2. polovině 10. století hradbou chráněná aglomerace zaujímala plochu 37 ha. Nálezy reliktní pyrotechnologických objektů, strusky, upravené i neupravené rudy → železářská výroba. Předpokládaný dřevěný most přes Vltavu.

4.1.2. Levý Hradec

Hradiště nad hlubokým údolím Vltavy. Považováno za sídlo knížete Bořivoje, po jeho křtu na Velké Moravě zde byl postaven kostel sv. Klimenta. Kostel tohoto zasvěcení zde stojí dodnes, v roce 1940 v něm byla odkryta starší rotunda dříve považovaná za Bořivojův kostel. Nález kamene s vyrytým křížem (tzv. lapis primarius) rotundu však předatoval až do 12. století. Původně považován za dvoudílný opevněný areál (hradiště). V posledních letech se podařilo při záchranných archeologických výzkumech v zástavbě současného Žalova (místní část města Roztoky u Prahy) najít pozůstatky opevnění druhého předhradí. V předpolí Levého Hradce se nacházejí dvě významná pohřebiště v polohách „Na panenské“ a „Cihelna“.

Archeologické výzkumy: I. Borkovský (40. a 50. léta 20. století), K. Tomková (záchranné výzkumy od 90. let.).

Na protější straně Vltavy 2 km vzdušnou čarou od Levého Hradce hradiště **Klecany**, snad původní Pravý Hradec. Opevněná lokalita je s Levým Hradcem současná. Záchrannými archeologickými výzkumy jsou zde zkoumána dvě pohřebiště Klecany I a II, (N. Profantová).

4.1.3. Budeč

Založena někdy v poslední třetině 9. století, případně na počátku 10. století. Podle Kristiánovi legendy se zde sv. Václav učil u kněze zvaného „Uceno“. V první třetině 10. století zde byla postavena rotunda sv. Petra, která stojí dodnes → nejstarší dochovaná stavba na území ČR.

Ve druhé třetině 10. století došlo k zásadnímu zlomu vývoje lokality → poškození hradeb, konec pohřbívání u rotundy, zánik dvorce. Tato událost je podepřena nálezem hromadného hrobu v těsném jižním sousedství opevněného centra, který je datován do stejné doby. V tomto hrobě bylo identifikováno 33 až 60 jedinců s četnými sečnými a řeznými zásahy včetně dekapitovaných hlav. Převážně se jednalo o muže ve věku 20 až 40 let. Pravděpodobně došlo k likvidaci nepohodlné části Václavovy družiny po jeho zavraždění.

Četné archeologické výzkumy v druhé polovině 20. století – M. Šolle, Z. Váňa, A. Bartošková. Po skončení archeologických výzkumu na konci 80. let probíhá revizní zpracování A. Bartoškové, kdy kromě jiného došlo k předatování vzniku a vývoje raně středověké Budče.

4.1.4. Stará Boleslav

Nacházela se v Labské nivě v blízkosti soutoku Labe s Jizerou, v místě přechodu přes Labe. V 10. století kostel sv. Kosmy a Damiána, u kterého měl být zavražděn sv. Václav (Kristián). Po roce 1039 byla pravděpodobně na jeho místě postavena bazilika sv. Václava. Nejstarší hradba byla opatřena čelní kamennou zdí a jednosměrným roštem. Před polovinou 10. století byla postavena mladší celokamenná hradba zděná na maltu. O stavbě této mladší hradby se zmiňuje Kosmas, kdy měla být postavena dle římského způsobu „opere romano“, tedy na maltu. Na akropoli doloženy také dvě dřevěné stavby roubené nebo žlábkové konstrukce.

Záchranné archeologické výzkumy od 80. let – I. Boháčová.

4.1.5. Praha – Kralovice

Dříve datováno do 11. a 12. století. V roce 2012 byl proveden řez destrukcí hradby, kdy se podařilo stanovit její dvě fáze. K první fázi bylo získáno dendrochronologické datum stavby hradby mezi rokem 918 až koncem druhé třetiny 10. století. U druhé mladší fáze chybí datovací opory (Štefan – Hasil, 2014).

5. Lokality, které pravděpodobně ležely mimo tzv. přemyslovskou doménu

5.1. Kolín – kolínský kostrový hrob

V roce 1864 byl na předměstí Kolína náhodně objeven dvojhrob s velmi bohatou hrobovou výbavou. Vedle domácích výrobků i řada západních importů (karolínské památky). Stříbrný pozlacený kalich → M. Lutovský se domnívá, že mohl být dán jako dar při křtu v roce 845 v Regensburgu a pohřbený muž by byl jeden ze 14 českých knížat (Lutovský 1997). Hrob je datován do druhé poloviny 9. století.

V jádru města Kolín je předpokládána centrální lokalita, snad sídlo „lokálních knížat“. V roce 2018 byly u kostela sv. Bartoloměje odkryty sídlištní situace z 9. století.

5.2. Želénky a Zabušany (okres Teplice)

Pravděpodobně další sídlo „lokálních knížat“ z 9. až 1. poloviny 10. století v Zabušanech se rozprostíralo v údolí mezi Českým středohořím a Krušnými Horami. Přibližně 1 km od Zabušan se nacházela želenecká mohyla, která byla prokopána již v 19. století. Jeden pohřeb obsahoval bohaté šperky – řetízek s medailonem s antickou kamejí. Gombíky a náušnice pravděpodobně pocházejí z Velké Moravy.

5.3. Stará Kouřim

Rozsáhlá opevněná centrální lokalita (44 ha), která byla pravděpodobně sídlem místní elity. V Kristiánově legendě je zmíněn souboj sv. Václava s kouřimským knížetem. Někdy kolem poloviny 10. století opevněná poloha zanikla. V letech 1948 až 1957 zde proběhly rozsáhlé archeologické výzkumy pod vedením M. Šolla, kdy bylo kromě jiného odkryto bohaté pohřebiště u Libušina jezírka. V současné době diskutovaný nález „pohanského idolu“, jehož pravost se však nedá prokázat. Výsledky výzkumu M. Šolla jsou dodnes málo zpracované.

Na protější ostrožně byl po zániku Staré Kouřimi někdy koncem 10. století nebo na počátku 11. století zřízen nový raně středověký hrad Kouřim–sv. Jiří, který již náležel pod moc Přemyslovců. Stál zde kostel sv. Jiří a snad i kostel sv. Klimenta. Archeologické výzkumy této polohy vedl rovněž M. Šolle. Poloha byla opuštěna kolem poloviny 13. století a v sousedství došlo k založení vrcholně středověkého královského města Kouřimi. Příklad kouřimských přesunů slouží jako ideální vzor přesunů raně středověkých lokalit (viz. níže).

5.4. Libice nad Cidlinou (okres Nymburk)

Opevněné centrum od přelomu 9. a 10. století až do počátku 12. století v poloze na říční terase nad údolní nivou řeky Cidliny, blízko jejího soutoku s Labem. Na akropoli bylo zkoumáno bohaté středohradištní pohřebiště s elitními pohřby s pozdně velkomoravskými šperky. Na tomto místě byl v druhé polovině 10. století postaven kostel, jenž má analogie v německém Walbecku. V Kosmově kronice jsou zaznamenány dva záznamy o Slavníkovcích – v roce 981 zemřel otec svatého Vojtěcha Slavník, jehož sídlem byla Libice (Kosmas I, 27) a v roce 995 místo knížete vládnoucí předáci vyplnili a vypálili Libici a zabili pět bratrů svatého Vojtěcha (Kosmas I, 29).

Archeologické badatelské výzkumy na akropoli vedl R. Turek, záchranné archeologické výzkumy na předhradí J. Justová a J. Mařík.

5.5. Situace v jižních Čechách

V oblasti středního Pootaví se v 9. století nacházelo jedno z velmi důležitých etatizačních jader raně středověkých Čech, jehož mocenskou oporou pravděpodobně byly hradiště Němětice, Katovice, Libětice a Řepice. Zkoumán byl především Hradec u Němětic, který zanikl na konci 9. století násilně – nálezy desítek šipek, spálená hradba a vypálené domy s ohořelými lidskými

ostatky (Michálek–Lutovský 2000). Podobně nejspíš zanikly i ostatní blízké lokality. M. Lutovský spojuje jejich zánik s vyvrácením jihočeského mocenského uskupení, kdy si danou oblast podmanili Přemyslovci s pomocí maďarských válečníků. K této události mělo dojít někdy na začátku 10. století či v jeho první třetině (Lutovský 2011, 210–213).

6. Přesuny centrálních lokalit v Čechách a na Moravě

Na jev přesunů lokalit v Čechách upozornil ve své práci J. Sláma (1988, 80–84), kdy u několika významných přemyslovských správních center, o kterých máme v písemných pramenech dochované zprávy z průběhu 11. a 12. století, nalézáme v nevelké vzdálenosti od nich starší hradiště, jejichž existence končí přibližně dobou vzniku objektu nového. K likvidaci těchto starších hradů pravděpodobně došlo po nástupu Boleslava I. na knížecí stolec. Boleslav si z původní nevelké „přemyslovské domény“ podmanil širší území, která patřila ostatním knížatům a začlenil je pod svrchovanost Přemyslovců. Dvojice hradišť se objevují ve všech nejdůležitějších oblastech Čech a měly by tak dokumentovat ovládnutí celé země Přemyslovci.

Vzdálenost mezi lokalitami		
Středohradištní lokality	Mladohradištní lokality	Vzdálenost od sebe
Stará Kouřim	Kouřim-sv. Jiří	do 0,5 km
Švédské Šance	Mladá Boleslav	2,6 km
Zabrušany	Bílina	6,7 km
Kněží Hora u Katovic	Prácheň	10 km

Bukovec	Starý Plzenec	7,7 km
Branišovice	Doudleby	4,4 km
Rubín u Podbořan	Žatec	11,4 km
Bezemín	Šipín	0,5 km
Hradec u Simína	Šance u Březnice	3,5 km

Obdobnou situaci lze sledovat i na Moravě, kde byla celá řada moravských hradů přemyslovského období postavena v nevelké vzdálenosti od starších hradišť zpravidla velkomoravského stáří. Vytvoření sítě těchto nových hradů, které se nacházejí především v Pomoraví a Podyjí, je dáváno do souvislosti s Břetislavovou správou Moravy, kterou dostal na starost po jejím ovládnutí Přemyslovci po roce 1018 (Sláma 1991).

Obr. 1. Morava. Přemyslovské správní hrady (■) v jejichž blízkosti se nalézají starší slovanská hradiště (●). Otazník uveden u lokality, kde tento vztah není zřejmý. Ostatní významné přemyslovské správní hrady (○). Šrafováním vyznačena vrstevnice 500 m n.m. – Moravia. Přemysl-dynasty admi-

Vzdálenost mezi lokalitami		
Středohradištní lokality	Mladohradištní lokality	Vzdálenost od sebe
Líšeň „Staré Zámky“	Staré Brno	9 km
Břeclav „Pohansko“	Břeclav	3,5 km
Znojmo „Hradiště“	Znojmo	0,5 km
Staré Město u Uherského Hradiště	Spytihněv	8 km

Strachotín „Petrova louka“	Dolní Věstonice „Vysoká zahrada“	~0,8 km
Ivančice „Rena“	Rokytná	5,75 km
Mikulčice	Hodonín	~5,8 km
Nejdek „Pohansko“	Podivín	~5,7 km

7. Hradská soustava

Počátky budování hradské organizace probíhalo za Boleslava I. (935–972) a Boleslava II. (972–999), dotvořena byla za Břetislava I. (1035–1055). Území státu bylo rozděleno na hradské obvody (provincie), které byly spravovány významnými raně středověkými hrady (např. Litoměřice, Žatec, Kouřim, Hradec Králové, Plzeň). Ty vykonávaly základní funkce státu – soudní, vojenská, náboženská i ekonomická. Pro tyto hrady je typická přítomnost kastelána, soudce či jiného úředníka.

Literatura:

Bartošková, A. 2014: Budeč. Významné mocenské centrum prvních Přemyslovců. Praha.

Macháček, J. 2015: Andrea Bartošková: Budeč. Významné mocenské centrum prvních Přemyslovců. Archeologické rozhledy 67, 498–501.

Michálek, J. – Lutovský, M. 2000: Hradec u Němčic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru. Strakonice-Praha.

Lutovský, M. 1997: Hroby knížat - Kapitoly z českých dějin a hrobové archeologie. Praha.

Lutovský, M. 2009: Doba hradištní bez hradišť? Úvaha nad strukturou, chronologií a terminologií raně středověkých fortifikací v Čechách. In: Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice. Supplementum 2 (Dresler, P. – Měřinský, Z. eds.), 5–9. Brno.

Lutovský, M. 2011: Jižní Čechy v raném středověku. Slovanské osídlení mezi Práchní a Chýnovem. České Budějovice.

Profantová, N. – Křivánek, R. – Fikrle, M. – Zavřel, J. 2020: Tismice jako produkční a nadregionální centrum Čech 8. a 9. století. Památky archeologické CXI, 193–271.

- Sláma, J. 1988: Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu. Praehistorica 14.
- Sláma, J. 1991: Přemyslovci a Morava. IN: Sborník Společnosti přátel starožitností 2, 51–68.
- Smetánka, Z. 1978: Hledání zmizelého věku. Praha.
- Smetánka, Z. 2004: Legenda o Ostojovi. Praha.
- Smetánka, Z. 2003: Archeologické etudy. Praha.
- Štefan, I. – Hasil, J. 2014: Raně středověké hradiště v Praze Královicích. Archeologické rozhledy 66, 453-492.
- Štefan, I. – Wihoda, M. 2018 (eds.): Kostel Panny Marie na Pražském hradě: Dialog nad počátky křesťanství v Čechách. Praha.
- Varadzin, L. 2010: K vývoji hradišť v jádru Čech se zřetelem k přemyslovské doméně: (příspěvek do diskuse). Archeologické rozhledy 62, 535-554.
- Varadzin, L. 2012: Raně středověké hradiště Libušín. Hlavní poznatky z revizního zpracování výzkumů. Archeologické rozhledy 64, 723-774.